

Peter Svetina
Univerza v Celovcu

NAOČNIK, OČALNIK IN RDEČA KAPICA: o začetkih slovenske mladinske kriminalke

Kriminalka med praktiki in teoretiki

Zločin in kazen se v literaturi pojavljajta, odkar je literatura. Podvrženi so jima bili (in so jima še) barabe in poštenjaki (te vendarle zlasti kazni), učenjaki, vitezi, vladarji in podložniki, kmetje in meščani. V meščanskem svetu Anglije se je sredi 19. stoletja začel formirati nov literarni žanr, detektivka oziroma kriminalka, ki je v ospredje postavil meščanskega viteza, detektiva, ki z nezmotljivim intelektom razkriva zločin in ga postavlja pred institucije družbenega reda, da ga kaznujejo.

Novi žanr se je zgledoval po pitavalih¹, grozljivi povesti in feljtonskem romanu, neposredni pobudnik za njegov nastanek pa naj bi bila ustanovitev londonskega policijskega oddelka leta 1842 in s tem povezano pisanje časnikov o njihovem delu (Hladnik 1983: 39–40). Za začetnika kriminalke štejejo nekateri Edgarja Allana Poeja (z zgodbama *Umor v ulici Morgue*, 1841, in *Ukradenim pismom*, 1845), drugi Arthurja Conana Doylea s *Študijo v škrlatnem*, s katero je leta 1887 začel svoj znameniti pohod Sherlock Holmes.

Kaj kmalu so o novem žanru spregovorili praktiki in nekoliko kasneje še literarni teoretiki.

Med praktiki, pisci kriminalnih zgodb, so lastna preišljevanja o kriminalnem žanru zapisali Gilbert Keith Chesterton, Dorothy Sayers, Willard Huntington Wright, bolj znan pod psevdonimom S. S. Van Dine idr.

Zlasti je ta hip za nas zanimiv Van Dinejev spis *Dvajset pravil za pisanje detektivskih zgodb* (1926), v katerem detektivsko zgodbo opredeli kot »duhovno igro« in »literarno uganko« (Van Dine, 1926/1982: 3). V pravilih ob temeljni ugotovitvi, da gre v detektivki za literarno uganko, naniza še nekaj temeljnih ugotovitev: detektivka mora imeti detektiva, zločinca in žrtev, in seveda zločin. V detektivki morata imeti »bralec in detektiv /.../ enake možnosti, da rešita skrivnost.« (Van Dine 1926/1982: 3). To dihotomno delitev je po Van Dineju eksplicitneje označil v spisu *Tipologija kriminalnega romana* (1966/1998: 213) še Tzvetan Todorov: »Kar se informacij o dogajanju tiče, velja enačba:

¹ Francois Gayot Pitaval je med leti 1734 in 1743 objavil 20 zvezkov sodnijskih primerov, po katerih je tovrstno pisanje, ki je postalo v Evropi sila popularno, dobilo ime.

avtor : bralec = storilec : detektiv.« Kar pomeni, da stojita na eni strani »posestnika skrivnosti«, avtor in storilec, ki ga avtor (do konca zgodbe) ščiti, na drugi pa bralec, ki z detektivom odkriva skrivnost (Kmecl 1975: 118).

V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja je postala kriminalka popularna tema literarnih zgodovinarjev in teoretikov. John G. Cawelti (1976) je na podlagi literarnih oseb, dogajališča, dogajanja in družbenega konteksta opredelil t. i. klasično in trdo detektivsko zgodbo.² Klasični detektiv je briljantni um, ki z logičnim sklepanjem in pronicljivostjo razrešuje primere skoraj iz domačega naslonjača. Trdi detektiv je nasprotno zgolj vztrajen pravičnik, žilav policist, ki ščiti ženske in se mora s kriminalci kdaj tudi v pretepih ali pokajočih obračunih spopadati za lastno življenje.³ V bistvu je njegov etični kodeks podoben viteškemu, on sam je vitez velemesta (Cawelti 1976/1982: 223–224). Uganka v klasični zgodbi je postavljena v mesto, prepredeno s skrivnostmi, ali na mirno podeželje, njena razrešitev pa okolici povrne mir, kriminal je zgolj deviacija in z rešitvijo primera je kriminal odpravljen. Trda zgodba pa se dogaja v hrupnem, odbijajočem velemestu, začetnemu kriminalnemu dejanju se pridružujejo novi in novi zločini, po navadi so vpleteni v zločine tudi družbeni vrhovi, kljub uspešno rešeni začetni uganki pa na koncu ostaja nerešeno morje kriminala.

Pozornega bralca bo nemara zbegalo menjavanje poimenovanj zgodb istega žanra: detektivka in kriminalka. Friedrich Alewyn je v študiji *Anatomija detektivskega romana* (1968) opredelil oba pojma takole: v središču detektivke in kriminalke je zločin, razlika med obema je v načinu pripovedovanja; v kriminalki »pripoved teče vzporedno z dogajanjem.« (Alewyn 1968/1982: 135), vse se dogaja neposredno pred bralčevimi očmi, v detektivki pa odkrivamo skozi pripoved dogajanje, ki se je odvijalo pred začetkom pripovedi: obstaja torej dogajanje, ki je bralcu do konca, do razrešitve skrivnosti, skrito. Hrvaški teoretik Stanko Lasić v knjigi *Poetika kriminalističnega romana* (1973: 54) tovrstni (»detektivski«) način pripovedovanja poimenuje linearno-povratni način pripovedi: bralec šele na koncu knjige (pripovedi), ko detektiv razgrne rešitev, izve, kaj se je v resici zgodilo pred pričetkom prve strani!⁴

² Za tipičnega predstavnika klasične formule navajamo angleškega pisca Arthurja Conana Doylea, za predstavnika trde formule pa ameriškega pisca Dashiella Hammetta, ki je začel kriminalke objavljati konec 20. let 20. stoletja.

³ Pravico zaradi okornega sodnega sistema jemlje kdaj tudi v svoje roke, v imenu pravice pa, čeprav je zaščitnik žensk, obračuna tudi s svojo ljubico, če se izkaže, da je zločinka (čustvena navezava trdega detektiva na ženske je sploh značilna lastnost formule).

⁴ Stanko Lasić v svoji obsežni študiji kriminalnega romana (1973) postavlja trditev, da je vsaka kriminalka zgrajena iz naslednjih dogajalnih blokov: priprava zločina – preiskava – odkritje – pregon – kazen. Na podlagi teže, ki jo pisec namenja posameznim dogajalnim blokom, opredeljuje štiri osnovne tipe kriminalke: kriminalko grožnje, kjer je v ospredju zgodbe priprava zločina: v ospredju je mnogokrat žrtev, ki se ji dogajajo čudne reči, in slutnja, da se bo nekaj zgodilo; kriminalko preiskave, kjer je v ospredju preiskava (v ta tip bi sodili Caweltijevi klasična in trda detektivska zgodba); kriminalko pregon, kjer je v ospredju pregon zločinca: zločin se je zgodil, zločinec je znan, bralca zanima zlasti, ali bo detektivu uspelo zločinca ujeti in kako – v takem tipu pripovedi ve bralec več od detektiva, saj pozna dogajanje z obeh strani, ve, kje se giblje zločinec, in ve, kaj naklepa detektiv; in kriminalko akcije: tu se dogajanje sproti zapleta in odpleta, bralec pa sumi, ali ima detektiv za bregom res samo to, kar se v pripovedi nakazuje, ali še kaj drugega – najbolje bi ta tip označili kar z Lasićevim primerom: kriminalke Iana Flemigna o Jamesu Bondu.

V strokovni literaturi se uveljavlja pojem kriminalka kot nadredni pojem, ki obsega vse pripovedne tipe tega žanra; v takem pomenu je rabljen tudi v pričujočem članku. Pojem detektivka pa se uporablja po navadi v pomenu klasične detektivske zgodbe, večkrat pa iz različnih razlogov tudi za mladinske kriminalke (zlasti najbrž zato, ker so marsikatera res grajene kot klasične detektivske zgodbe, marsikdaj pa se uporablja pojem detektivka tudi zato, ker se zdi oznaka kriminalka za tovrstne zgodbe pregraba).⁵

Zečetki slovenske kriminalke

Za začetnika slovenske kriminalke velja Jakob Alešovec (Kmecl 1975: 113), ki je v Bleiweisovih *Novicah* med leti 1874 in 1879 v nadaljevanjih objavil sedem in pol kriminalk pod skupnim naslovom *Iz sodnijskega življenja*: žanr, tako Kmecl (1975: 118–121), je prilagojen razmeram šele razvijajočega se slovenskega meščanstva, ki se je šele borilo za lastne institucije, tako da je avtor detektiva (preiskovalnega sodnika), bralca in pisca(!), vse tri, postavil proti zločincu⁶ in preiskovalnemu sodniku ob bok za pomočnika postavil še »višjo pravičnost«, nključje: »ni pravzaprav človek tisti, ki prestopke dokončno kaznuje, marveč neki mnogo bolj metafizični red. Preiskovalec je le še pomožni organ, ki v skladu z obstoječimi zakoni dokonča tisto, kar je pravzaprav že opravila usoda.« (Kmecl 1975: 120) Prav ta namreč prinese preiskovalnemu sodniku po dolgih letih zločinca ponovno pred oči: dokazi o njegovi krivdi so dovolj trdni, zato sledi aretacija in kot eksempl vsem morebitnim nepridipravom, ki bi kršili pravni red in meščanski kodeks, bedni zločinčev konec (vsi zlikovci morajo na koncu pomreti).

Kriminalno pero je za Alešovcem poprijel v začetku 20. stoletja Fran Milčinski⁷ in ustvaril prve slovenske antikriminalke: kriminalne humoreske in groteske, v katerih se bralec, pisec in zločinec (ki ga pa včasih sploh ni) »na vsa usta režijo ženijalnima detektivoma« Jakobu Cibru in Mavriciju Pikcu.

Trdo detektivsko zgodbo smo dobili leta 1922 v Šorlijevih *Pasteh in zankah*, klasično pa tik pred drugo vojno (1939), *Neznanega storilca* Ljube Prenner. Zločin (kraja barke) pa se kot epizoda pojavi pred drugo vojno tudi že v mladinski pripovedi, v Seliškarjevi *Bratovščini Sinjega galeba* (1936).⁸

⁵ V članku uporabljam v naši literarni vedi ustaljen pojem *mladinska* kriminalka, čeprav se otroška in mladinska kriminalka v marsičem razlikujeta – zadrego z ločevanjem sem skušal v članku reševati opisno (kriminalka, namenjena mlajšim bralcem, kriminalka, namenjena najstnikom ipd.).

⁶ Na zločinca po navadi s prstom pokaže kar kmalu na začetku zgodbe.

⁷ Leta 1907 je objavil detektivsko povest *Ura št. 55916*, leta 1924 serijo detektivk z glavnim junakom Mavricijem Pikcem (*Požigi v Hruševju*, *Skrivnostni strup*, *Kako sva se seznanila z gospodom Mavricijem Pikcem*, *K umoru gospoda Patakona*), dve leti kasneje pa še »kriminalno« humoresko *Rdeči Bill*.

⁸ Morebitnega radovednejšega bralca lahko napotim še k trem svojim člankom, ki obravnavajo slovensko kriminalko izpred druge svetovne vojne, pa jih ne navajam med Navedenkami in viri: Vrli naši detektivi: esej. *Razgledi* 17. 2. 1999, št. 4, str. 28–29; Krvavi zločin in vojska detektivov: zločin in kazen v slovenskih kriminalkah do druge svetovne vojne. V: *Množične smrti na Slovenskem*: Zbornik referatov. Ur. Stane Granda in Barbara Šatej. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999, str. 177–187; Slovenski kriminalni roman pred drugo svetovno vojno. V: *Slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik. Ljubljana: FF, 2003, str. 259–263 (Obdobja 21).

Na sledi mladinske kriminalke

Prav ime ladje iz Seliškarjeve knjige, Sinji galeb, je postalo ime knjižne zbirke Mladinske knjige, ki je po drugi svetovni vojni zanesla kriminalke tudi med mlade slovenske bralce. (Kobe, 2003: 31)

Najprej v prevodih. *Dogodek v tihi ulici* (1963) bolgarskega pisatelja Pavla Vežinova opisuje skrivnostno izginotje dečka Vaska. Preiskava na koncu pokaže, da ga je z avtomobilom nesrečno zadel ugledni sofijski zdravnik dr. Nenov in ga, ker se je bal kazni, odpeljal na zdravljenje kar k sebi domov. Pripoved ima času primeren socialistični kolorit.

Povsem drugačna je kriminalka poljskega avtorja Adama Bahdaja *Pozor! Črna marela!* (1967) Čeprav je dogajanje postavljeno v povojno socialistično Poljsko, se pripoved neprestano giblje v fizičnih in mentalnih prostorih poljskega meščanstva. Predmet, okrog katerega se suče pripoved, je črna marela, v ročaju katere je skrit načrt. Skrivnost razkrivata in razkrijeta dva otroka, Tomaž in Živka.

Skupaj s prevodi tujih kriminalk so se začele pojavljati izvirne slovenske povesti o odraščanju. To so povesti Antona Ingoliča *Tajno društvo PGC* (1958), Branke Jurca *Uhač in njegova družčina* (1963) ter *Vohljači in prepovedane skrivnosti* (1966) pa Leopolda Suhodolčana *Rdeči lev* (1968).

V vseh zgodbah nastopajo družčine s svojimi pravili, ki opravljajo različne, praviloma prepovedane, a zato razburljive akcije. Člani Tajnega društva PGC zbirajo risalne žebličke, razkrinkajo preprodajalske mahinacije sosede Gizele Cvirn in s pomočjo nakradenih risalnih žebličkov razobesijo po mestu plakate, na katerih pozivajo Silvičino mamo, naj se vrne domov k hčerki in možu. Uhač in njegova klapa kradejo z avtomobilov značke, druga klapa pa iz pobalinstva že prestopi v kriminal – kradejo po trgovinah. Vohljači odkrivajo, kam so izginili cev za škropljenje rož in stojali za ping-pong mizo, odkrite so tudi kraje slovarčkov. V *Rdečem levu* se klapa že začenja nagibati k prestopništvu, a jih od kaznivih dejanj odvrta skrivnostni rdeči lev itn.

V vseh zgodbah so kraje vendar le stopnja v odraščanju mladostnikov. Otroci se morajo s krajami ali kako drugače dokazovati pred vrstniki: če doma niso sprejeti (mnogi med njimi so iz zapitih družin ali sirote), se na vse pretege (tudi s krajo) trudijo, da bi jih sprejeli vsaj sošolci.

A vse povesti zapovrstjo se razpletejo v korist mladostnikov: prestopek je sicer odkrit in prestopniki so kaznovani, a odrasli jim še vedno zaupajo, dajo jim novo priložnost. V *Rdečem levu* Leopolda Suhodolčana je, zanimivo, vrstnik iz družčine tisti, ki z nenadnimi prelevitvami v »rdečega leva« odvrne prijatelje iz družčine od prestopništva:

Čez trenutek je Rok še dodal: »In tudi nisem maral, da bi postali čisto navadni tatovi in razbojniki ...« (str. 187)

Prestopek oziroma junaštvo je torej nujna stopnja na poti odraščanja, je sestavni del »norih let«:

Oče mi je naredil pridigo. Rekel je, da bi bil lahko zdaj, ko sem v trinajstem letu, že pametnejši. Da pa vidi, po tem, kako sem z veseljem zbiral te avtomobilske značke, da sem še vedno in globoko v norih letih. Da ga je sram, ker sem njegov sin – da, tudi to je rekel. /.../

Mama pa, ki je imela štirinajst dni študijskega dopusta za zadnje izpite na dopisni srednji ekonomski šoli, mi je rekla:

»Tinč – mogoče pa si s temi avtomobilskimi značkami, s to svojo zadnjo zbirko, pregnal prav nora leta – če bi bilo tako, bi bila zadovoljna. /.../«

Pritegnila me je k sebi, mi dvignila glavo in me pobožala po svetlih pšeničnih laseh. Z dlanjo je pogladila še lopatasta uhlja in mi nazadnje privzdignila brado.

Čutil sem, kako me ima kljub vsemu rada.

Čudil sem se, kako mi kljub vsemu še vedno zaupa.

Ko da bi mi padlo z ramen nekaj težkega. Po dolgem času sem sproščeno zadihal.

(Branka Jurca: Uhač in njegova družčina, 142–143)

Vsa pobalinstva se zgodijo v dobi odraščanja in prav zaradi odraščanja. V ospredju je vedno družčina in njena notranja dinamika, odraščanje posameznika v njej in kolektiva obenem, pobalinstva in kriminal (kolikor ga je) so v funkciji odraščanja.

Od naštetih odraščajniških povesti se loči *Skriti dnevnik* (1961) Leopolda Suhodolčana. Mirtu umre oče, deček pa si še pred njegovo smrtjo obljubi, da bo v opuščnem rudniku, kjer se je med vojno skrival oče, poiskal očetov vojni dnevnik. Dnevnik je na koncu najden, vmes pa Mirtova družčina, ki ima tokrat med svojimi vrstami tudi očetovega vojnega tovariša, naleti na preprodajalce starega železa in jih razkrinka. Tu je kriminalna prigoda umeščena v glavni okvir iskanja očetovega vojnega dnevnika. Kriminalno dejanje je, tako kot pri Seliškarjevi *Bratovščini Sinjega galeba*, epizodne narave. Tako kot pri prejšnjih povestih tudi tu še ne gre za pravo kriminalko.

Rdeča Kapica iz Zgornje Šiške

Za prvo slovensko mladinsko kriminalko bi lahko šteli šele *Rdečo Kapico iz Zgornje Šiške* (1972)⁹ Braneta Dolinarja (s pravim priimkom Demšar).

Zgodba je naslednja: Tinka se s staro mamo odpravi na obisk k očetu Borisu, ki je voznik grškega ambasadorja v Bonnu. Tam se spoprijatelji z ambasadorjevo hčerko Tinko (Christine). Vmes zvemo, da člani jugoslovanske politične emigracije (major, ki kot orodje uporablja Moravca in Jovico), zbrani v organizaciji »Beli orek«, naklepajo ugrabitev ambasadorjeve hčerke. Izvedejo ugrabitev, a po pomoti ugrabijo slovensko Tino. V iskanje ugrabljene deklice se poda policija (inšpektor Krauss) in na svojo roko tudi kriminalistični novinar Peter Heinz. Ko major izve, da sta ga njegova sodelavca polomila, se nad njima grobo znese, mlajši ugrabitelj Jovica pa se odloči za pobeg in deklico reši. Majorjevi možje mu sledijo in ga pred ambasado, ko je deklica že na varnem, ranijo v ramo. Policija kriminalce po divji vožnji ujame.

Prestopek je hud: gre za ugrabitev otroka. A dogajanje ni postavljeno v tedanjo SFRJ, marveč v tedanjo Zvezno republiko Nemčijo, kriminal je torej izvožen na zahod. Ugrabitelji so člani politične emigracije, ki se je iz Jugoslavije umaknila po drugi vojni. Slikanje četnikov ni zgolj črno-belo, kar je glede na tedanje domače politične razmere zanimivo, zlasti je seveda z naklonjenostjo opisan Jovica, ki je bil v delovanje v organizaciji pravzaprav prisiljen.

⁹ Istega leta je v zbirki Sinji galeb po 35 letih (prvi prevod je iz leta 1937) ponovno izšla Kästnerjeva kriminalka *Emil in detektivi*.

Vloga detektiva, čeprav nastopa v pripovedi tudi policijski inšpektor, prevzame kriminalistični novinar, ki stremi po bombastičnem članku, s katerim bi si pridobil med kolegi neminovno slavo. Vloga detektiva pa je v pripovedi stranska: dogajanje se pred bralcem odvija na tak način, da ve bralec več kot detektiv – ne gre torej za klasični tip kriminalke (za detektivko v najožjem pomenu besede; že omenjeni Lasić bi tako kriminalko označil s kriminalko pregona).

Posebna odlika kriminalke je govorno slikanje literarnih likov. Deklici se pogovarjata angleško, vzgojitejica Ellis nemško, Moravac in Jovica spregovorita tudi srbsko, signora Emilija, kuharica na ambasadi, govori italijansko:

»Oh, che brava bambina!« je zajokala signora Emilija. »Kakor angelček ... Pa pridna in pametna! O, dio mio! O, Madonna!« (str. 125)

Govor je vseskozi prilagojen govorniku: otrok govori kot otrok, odrasel kot odrasel, in sicer čustveni situaciji primerno. Takole se (najprej verbalno, nato pa še fizično) znese major nad Moravcem:

»/G/obec ti bom razbil ...« je ves penast zatulil /major, op. P. S./, planil v kuhinjo in z roko pometel prazne konzerve od piva na tla. Nato je sunkovito razgrnil 'Koelner Express' po mizi in s pestjo udaril po njem.

»Tole si poglejta, idiota, kaj sta mi skuhala! Toda tega jaz ne bom požrl, Moravac! Tegale pa ne!« (str. 154)

Dolarin je kasneje izdal še kriminalki *Detektivi na jeklenih konjičkih*¹⁰ (1974) in *Detektivi v zeleni katri* (1989), ki imata obe zgradbo klasične detektivske zgodbe.

Naočnik in Očalnik

Leto kasneje kot Dolinarjeva *Rdeča Kapica iz Zgornje Šiške* sta se pojavila v knjigi še dva detektiva, *Naočnik in Očalnik* (1973) Leopolda Suhodolčana.

V uvodu ju avtor predstavi kot mojstra detektiva, ki se že na videz med seboj razlikujeta: »Naočnik ima velike, štirioglate naočnike, Očalnik pa nič manjša okrogla očala. Naočnik je velik in štirioglato suh, Očalnik je samo za glavo (za pametno glavo, seveda) manjši in bolj okrogle postave.« (str. 5) Na svoje detektivske pohode pa se, kadar ne hodita peš, odpravljata z bicikelminihopterjem (BMH): »To zračno vozilo sta mojstra sama sestavila iz starega bicikla, stenske ure, klobuka, slamnatega stola; stara detektivska palica pa je bila za propeler.« (str. 8)

Že uvod da slutiti, da se bosta v zgodbah prepletali resničnost, se pravi objektivni spoznavni svet, in fantastika. Opis dogajališča v pripovedi Babičine rože to dokončno potrdi:

¹⁰ Tu se pojavi v vlogi detektiva klapa, »literarni model, ki se v svetu in pri nas nenehno potrjuje kot eden izmed osrednjih vzorcev mladinske proze, stroka pa ga razbira kot pripovedni vzorec s skupinskim glavnim literarnim likom« (Kobe 2003: 30). Neposredni zgledi se vlečejo od Seliškarjeve *Bratovščine Sinjega galeba*, ki je bila od prve objave leta 1936 v 50-ih, 60-ih in 70-ih letih mnogokrat ponatiskovana, preko odraščajniških povesti Antona Ingoliča, Branke Jurca, Leopolda Suhodolčana idr. do ponovno prevedene Kästnerjeve kriminalke Emil in detektivi. Model skupinskega detektiva se rad pojavlja tudi pri slovenskih mladinskih avtorjih, ki so za kriminalno pero poprijeli v 90. letih (Bogdan Novak, Janja Vidmar); kolektivni detektiv se pojavi kot postmodernistični literarni junak tudi v kriminalki za odrasle, v *Zarki* (1994) Maje Novak.

Mojstra detektiva sta zavila na trg in se ustavila pri spomeniku, ki so ga meščani že nekoč davno postavili Pepelki, bila je iz njihovega mesta. Pepelka je pozimi in poleti stala sredi trga brez desnega čevlja, gledala je v daljavo, kjer se bo zdaj zdaj prikazal kraljevič z njenim izgubljenim čevljem. (str. 37)

Pri Dolinarju je dogajališče, kot smo videli, premaknjeno v kapitalistični svet zahodne Evrope, Suhodolčan pa je dogajališče zgodb o Naočniku in Očalniku postavil v pravljичni svet, v svet, od koder je doma Pepelka. Zanimivo (pa ne presenetljivo) je, da sta se v kriminalkah oba izognila domačemu (po doktrini tedanje jugoslovanske družbene ureditve nadvse neproblematičnemu) okolju.¹¹

Mojstra detektiva razrešujeta imenitne detektivske primere: kdo hoče Martinu Nobelku ukrasti skozi gled (Skozigled 2010), kdo uničuje babičine rože (Babičine rože), kdo je ugrabil Andreja in Barbaro (Rojstni dan tete Ane), kdo je ukradel dedove dragocenosti (Dedove dragocenosti), kdo moti dopustnikovanje (Plešoči robot). V dveh zgodbah posredujeta pri iskanju in premagovanju strahu (Polonca, Bolniška soba 13), v dveh posredujeta v reševanju medsebojnih človeških odnosov (Martin in Martina, Težave s sliko), v eni (Narobe svet) pa poskrbita, da se svet začne spet vrteti prav.

Prestopki so blažji, marsikdaj še prestopki niso (skozigleda ne ukradejo, Andreja in Barbare ni nihče ugrabil itn.), temu primerne so tudi kazni:

»Mi smo zdajle potrebni dobre kave,« se je nasmehnil še mojster Očalnik. »Le mož s slamnikom /tat, op. P. S./ naj od daleč duha njen nebeški vonj!« (Dedove dragocenosti, str. 97)

V obeh zgodbah, kjer posredujeta pri premagovanju strahu, se izkaže, da mora strah premagati vsak sam, detektiva lahko sicer pomagata, a strahu premagati ne moreta. Junaki obeh zgodb, ki premagujejo lastni strah, ga na koncu z njuno pomočjo tudi premagajo.

Drugače je pri reševanju in urejanju medsebojnih odnosov. Ti so marsikdaj zelo zelo zaostreni, včasih kar do skrajnosti. Tu je posredovanje detektivov praviloma neuspešno:

Ko pa sta potem z bicikelminihopterjem pristajala na balkonu gospoda Mačka, sta z nosom skoro butnila v puškino cev. /.../

»Če takoj spet ne odfrčita, vama bom odstrelil pipi in še kaj!«

In ker sta se še obirala, je že počilo, Naočnik se je potipal za klobuk, že je imel v njem luknjo, ko je že usekalo drugič in je dobil svojo luknjo v klobuk tudi Očalnik.

»Umakniva se,« je velel Naočnik, »gospod Maček nama res misli spremeniti klobuka v rešeti.«

Pognala sta bicikelminihopter nad strehe, še je nekajkrat udarilo za njima. (Težave s sliko, str. 148)

Zanimivo je opazovati, kako zna Suhodolčan trpke, v bistvu zelo grobe prizore napraviti komične: življenjsko nevarno streljanje pospremita detektiva z blagohotnim čudenjem.

Tudi Suhodolčan z govorom imenitno (včasih realistično, včasih karikirano) slika svoje like. Detektiva se duhovito odzivata v težavnih in resnih okoliščinah

¹¹ Kriminalke slovenskih avtorjev za odrasle so se v tistem času v slovenskem prostoru pojavljale takorekoč izjemoma, recimo *Umor na plaži* Bogdana Novaka (objavil jo je pod psevdonimom Peter Golob), ki se dogaja v Vrsarju(!), izhajala pa je kot nadaljevanka v *Anteni* leta 1970.

(v pravkar citiranem odlomku se na streljanje odzove Naočnik s stavkom: »Maček nama res misli spremeniti klobuka v rešeti.«), namesto kletvic se pridušata z opalapipa, o ti pokora, tristo pokvarjenih telefonov itn.

Suhodolčan je dal mnogim likom¹² imena v skladu z njihovo fizično podobo (Naočnik, Očalnik, sestra Melona), kako drugo značilnostjo (sosedna Mežikarica, gospod Papirček), načinom obnašanja (Jezikavka, Kričavka) ipd.:

»Drugega mi tako ne morete vreči kot te stare škarpete,« se je drla Kričavka čez ulico, »nič drugega nimate ...«

»Nič drugega nimamo pri hiši?« je zaprlo sapo sosedi Jezikavki. »Pokažem vam, da imamo še kaj drugega!« /.../ »Glejte, soseda Kričavka, kaj še imam!« je zaklicala Jezikavka, ko se je spet prikazala in začela obmetavati sosedino okno z jabolkami, hruškami, korenjem, peteršiljem, limonami.

»Vse je gnilo!« se je rogala Kričavka in se unikala zelenim topovskim kroglam. »Samo to imate! Gnilo! Hihhi ...«

»Seveda je gnilo,« je odgovorila Jezikavka. »Ko pa imamo toliko vsega, da ne moremo pojesti.«

(Martin in Martina, str. 99)

Suhodolčan je kasneje izdal še tri knjige s prigodami detektivov Naočnika in Očalnika: *Pipa, klobuk in dober nos* ter *Na večerji s krokodilom* (oboje 1976) in *Stopinje po zraku* (1977).

Zdaj, ko sta bili na kratko opisani začetni knjigi slovenske mladinske kriminalke, lahko izluščimo nekatere medsebojne razlike, ki se kot značilnost pojavljajo v kasnejših slovenskih kriminalkah, namenjenih različno starim mladim bralcem, ene mladostnikom, druge otrokom: prostor, čas, liki in dogajanje v *Rdeči Kapici iz Zgornje Šiške*, ki je namenjena starejši populaciji mladih bralcev, so realni, zgodba opisuje hudo kriminalno dejanje, za katero so hudodelci kaznovani s hudo kaznijo (zaporom); na drugi strani pa so prostor, čas, liki in dogajanje v zgodbah o Naočniku in Očalniku, ki so namenjene mlajšim, praviloma fantastični ali vsaj karikirani (z vmesnimi vdori grobe realnosti), zgodbe se lotevajo praviloma nekriminalnih prestopkov, premagovanja strahu in urejanja medsebojnih odnosov, zato so tudi kazni blage ali jih sploh ni. Oba avtorja z jezikovnimi sredstvi uspešno krepita vsak svojo perspektivo: Dolinar realistično (mladinsko), Suhodolčan humorno (otroško; ki pa zna biti kdaj tudi trpka).

Zaključek (še enkrat)

Dolinarjeva *Rdeča Kapica iz Zgornje Šiške* in Suhodolčanova *Naočnik in Očalnik* izkazujejo naslednje značilnosti:

1. Suhodolčanova **detektiva** izkazujeta nekatere lastnosti detektivov, značilnih v manjši meri za klasično, v večji meri za trdo detektivsko zgodbo: z intelektualno spretnostjo iščeta uničevalca babičinih rož ali tatu dedovih dragocenosti, velikokrat pa se morata sama spopadati z nepridipravi in včasih jima gre tudi za glavo (npr. v zgodbi *Težave s sliko*); značilno zanj je, da sta zlasti fantazijska lika in da se humorno odzivata na vsako situacijo – kar, moramo reči, nikakor ni značilnost »resnih« detektivov iz del za odrasle (komični,

¹² Posamezni liki se pojavijo v več zgodbah, kar daje nekaterim zgodbam tudi nekaj epizodnega pridiha.

- groteskni, detektiv je značilen za antikriminalko). Dolinarjeva detektiva, novinar Peter Heinz in inšpektor Krauss, sta v bistvu tipa trdega detektiva, le da imata v zgodbi tako obrobno funkcijo, da pravzaprav niti ne prideta v kakšno resno nevarnost.
2. **Žrtev** je pri Dolinarju deklica, torej otrok, v Suhodolčanovih zgodbah pa tako otroci (Polonca) kot najstniki (Martin, Martina itn.), zlasti pa odrasli (izumitelj Nobelko, babica, ded itn.).
 3. **Zločinci** oziroma nepridipravi so v obeh knjigah odrasli.
 4. **Kompozicijsko** je Dolinarjeva pripoved kriminalka pregona, Suhodolčanove pripovedi pa izkazujejo raznotere kompozicijske prijeme: od kriminalke grožnje (Skozigled 2010) do klasične detektivke (Polonca, Rojstni dan tete Ane, Dedove dragocenosti, Težave s sliko, Narobe svet, Plešoči robot), zgodbi Martin in Martina ter Bolniška soba 13 v kompoziciji ne predvidita mesta začetni uganki, tipičnemu pokazatelju žanra.
 5. **Dogajališče** je Dolinar predstavil na področje kapitalistične zahodne Evrope, Suhodolčan v pravljичni svet Pepelke – tako izmikanje je do neke mere razumljivo, saj sta oba šele tipala teren novega žanra in čakala na odzive tedanjih (socialističnih) krojačev literarne scene. Že naslednje njune kriminalke kažejo, da je situacija vendarle dopuščala postaviti dogajališče tudi na domača tla, čeprav ostaja pri izbiri dogajališča razlika: Dolinar je geografsko konkreten (Ljubljana, Bled itn.), Suhodolčan praviloma ne (le v *Stopinjah po zraku* vemo, da se dogajanje začne odvijati nekje okrog Triglava), dogajališča so še naprej mešanica stvarnosti in fantazije – v zgodbi *Na večerji s krokodilom* so stvarna, v *Stopinjah po zraku* zopet dodobra fantazijska. Izbira dogajališča je prilagojena starosti (znanju in izkušnji) bralca, ki ga nagovarjata.¹³
 6. **Zločin** je v *Rdeči Kapici iz Zgornje Šiške* hud: ugrabitev otroka. V dogodivščinah *Naočnika in Očalnika* pa imamo opraviti s pobalinstvi (uničevanje babičinih rož, zginevanje počitniških rekvizitov ipd.), s praviimi zločini (kraja dedovih dragocenosti, kraja slike itn.), marsikdaj pa se izkaže, da zločina sploh ni bilo (Rojstni dan tete Ane); v detektivov resor sta vključena tudi odpravljanje otrokovega strahu in razreševanje zapletenih medčloveških odnosov.¹⁴
 7. **Kazen**, ki si jo prislužijo nepridipravi za ugrabitev Tine, je zapor, kazni pri Suhodolčanu pa so (tudi zaradi blažjih prestopkov) blažje: od tega, da mora tat v kotu vohati kavo, piti je pa ne sme (Dedove dragocenosti), do tega, da nepridiprava pustijo premišljevat, s klejem prilepljenega na tla (Babičine rože). Marsikdaj zlikovci ostanejo tudi nekaznovani (Težave s sliko itn.). Izjemna je kazen za izdelovalca robota v zgodbi Plešoči robot: stroj namreč upepeli svojega izdelovalca (to je tudi, kolikor je meni znano, edina smrtna žrtev slovenskih mladinskih kriminalk).

Značilnosti kažejo, da je Dolinarjeva *Rdeča Kapica iz Zgornje Šiške* zgodba, napravljena po vseh kriterijih žanra, Suhodolčanove zgodbe o *Naočniku in*

¹³ Obširneje sem se dogajališčem slovenske mladinske kriminalke posvetil v članku Kdo v Ljubljani rabuta krofe, ki je izšel v zborniku predavanj 34. *Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture* (Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1998, str. 115–121).

¹⁴ Medčloveške odnose, zlasti ljubezenske, je raziskoval tudi že Knafličev odrasli »detektiv za srčne zadeve« Egidij Kres v zgodbah z naslovom *Lov za skrivnostmi* (1944).

Očalniku pa sicer v ospredje zares postavljajo detektiva, vendar so detektivski primeri, ki jih rešujeta, marsikdaj izven področja delovanja »zaresnih«, odraslih detektivov. Kriminalka, namenjena najstnikom, se (strukturno itn.) vpenja v »odrasli« žanr, kriminalka, namenjena mlajšim bralcem, pa ostaja z eno nogo zunaj, oziroma širi določila žanra: v ospredju vendarle ostaja zgodba o medsebojnih človeških odnosih, o ljubezni in strahovih, o toplini in marsikdaj trpkih spoznanjih odraščanja.

Zanimivo, pa pravzaprav niti ne presenetljivo je, da je slovenska mladinska kriminalka po drugi vojni prva prevzela štafeto žanra, slovenska kriminalka za odrasle se začne množično pojavljati šele konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let (kot da bi imela kaj skupnega z osamosvojitvijo).

Kasneje, v devetdesetih letih, se je povečala tudi produkcija slovenskih mladinskih kriminalk. S tem so seveda povezane tudi nekatere spremembe v zgradbi literarnih likov, v kompoziciji, dogajališču, karakterju kriminalnega dejanja itn. Vendar je ločnica med kriminalko, namenjeno otrokom oziroma najstnikom, ki sta jo začrtala Suhodolčan in Dolinar, ostala. Kriminalko za najmlajše sta obogatili Jelena Sitar in Maja Novak, pero malo starejšim pa so zastavili Bogdan Novak, Ivan Sivec, Vitan Mal, Janja Vidmar idr.

Ne glede na to, da je zlasti kriminalka za otroke adaptirala oziroma razširila nekatera določila žanra, ostaja tako pri mladinski kriminalki kot pri kriminalki za odrasle prisotna očarljiva naivnost žanra.

Dodatek o naivnosti in pravljичnosti

Kar bi moral povedati nemara na začetku, povem na koncu: temeljna značilnost vsake žanrske literature, tako tudi kriminalke, je naivnost. V kriminalki je naivnost spravljena v varno predstavo, da se detektivu ne bo nič pripetilo. Detektiv je pravljичni junak kriminalke.

»Nikomur ne more uiti, da v teh zgodbah /kriminalkah, op. P. S./junak ali raziskovalec križari po Londonu z nekaj tiste osamljenosti in svobode, ki sta značilni za kraljeviča v zgodbi o pravljичni deželi«, piše o pravljичnih značilnostih klasičnega detektiva v spisu *V obrambo detektivskih zgodb* (1901/1982: 9) Gilbert Keith Chesterton, oče očeta Browna.

Dobrih sedem desetletij kasneje ponavlja podobno, tokrat za detektiva trdih zgodb, John G. Cawelti (1976/1982: 223):

Te Chandlerjeve opredelitve nakazujejo, da je trdi detektiv /.../ po svojih osebnih kvalitetah prav tako zelo podoben viteškim junakom Sira Walterja Scotta. /.../ Taka viteška naravnost opredeljuje večino vedenja trdega detektiva: je nagonski varuh šibkih, branilec nedolžnih, maščevalec tistih, ki so jim storili krivico, osamljen, zvest, pošten, resnično moralen človek sredi pokvarjenga in dvoumnega sveta.

In kaj sta drugega kot pravljična junaka mesta, viteza v suknji, Naočnik in Očalnik? Eden zaobljen, drugi oglat letata z bicikelminihopterjem okrog že od uvoda naprej.

Pravljično, tako piše Chesterton (1901/1982: 9), se prelije v kriminalki tudi čez pravljične detektivove značilnosti:

Mestne luči začnejo utripati kot neštete škratovske oči, saj hranijo skrivnost, pa naj bo še tako groba, ki jo pisec pozna, bralec pa ne. Sleherni ovinek na poti je kot prst, ki kaže

nanjo; zdi se, kot da sleherni fantastični obris dimnikov divje in porogljivo oznanjuje pomen skrivnosti.

Tudi v obeh predstavljenih kriminalkah, Dolinarjevi in Suhodolčanovi, se je pravljíčnost razpotegnila čez krajece detektivskih klobukov.

Pri Dolinarju se pravljíčnost odrazi v strukturi kriminalke, ki je pravzaprav pravljica o Rdeči Kapici (ne sicer taka, kot jo poznamo od bratov Grimm, ampak sodobna, iz Zgornje Šiške): deklica gre na obisk k babici (očetu), požre jo volk (ugrabijo jo zlikovci), reši jo lovec (eden od ugrabiteljev).

Suhodolčan pa je, kot smo že omenili, dogajališče postavil v pravljíčne prostore, kjer Pepelka »pozimi in poleti /stoji/ sredi trga brez desnega čevlja, gleda /... / v daljavo, kjer se bo zdaj zdaj prikazal kraljevič z njenim izgubljenim čevljem.« (Suhodolčan 1972: 37)

In zakaj dostavek o pravljíčnosti? Zato, ker je to eden od elementov, ki delajo kriminalko popularno. V večnem boju med dobrim in zlim kraljevič potolče troglavega zmaja – to je varnost, ki je bralcu kriminalk zajamčena. Kar sega čez rob naivnosti, brčkone sega čez rob (kriminalnega) žanra.

Navedenke in viri

Richard Alewyn, 1968/1982: *Anatomija detektivskega romana*. V: *Memento umori*. Ur. S. Žižek in R. Močnik. Ljubljana: DZS, str. 132–161.

Adam Bahdaj, 1967: *Pozor! Črna marela!* Ljubljana: Mladinska knjiga.

John G. Cawelti, 1976/1982: *Klasična in trda detektivska zgodba*. V: *Memento umori*. Ur. S. Žižek in R. Močnik. Ljubljana: DZS, str. 165–240.

Brane Dolinar, 1972: *Rdeča Kapica iz Zgornje Šiške*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Miran Hladnik, 1983: *Trivialna literatura*. Ljubljana: DZS.

Anton Ingolič, 2001: *Tajno društvo PGC*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (ponatis)

Branka Jurca, 1980: *Uhač in njegova družčina*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (ponatis)

Branka Jurca, 1966: *Vohljači in prepovedane skrivnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Matjaž Kmecl, 1975: *Od pridige do kriminalke*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 111–123.

Marjana Kobe, 2003: *Pol stoletja mladinskih knjižnih zbirk Sinji galeb in Čebelica*. V: *Otrok in knjiga*, št. 57, str. 30–37.

Stanko Lasić, 1973: *Poetika kriminalistič kog romana*. Zagreb, Liber.

Leopold Suhodolčan, 1965: *Skriti dnevnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (ponatis)

Leopold Suhodolčan, 1968: *Rdeči lev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Leopold Suhodolčan, 1973: *Naočnik in Očalnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tzvetan Todorov, 1966/1998: *Typologie des Kriminalromans*. V: *Der Kriminalroman: Poetik, Theorie, Geschichte*. Ur. Jochen Vogt. München: W. Fink, str. 208–215.

S. S. Van Dine, 1926/1982: *Dvajset pravil za pisanje detektivskih zgodb*. V: *Memento umori*. Ur. S. Žižek in R. Močnik. Ljubljana: DZS, str. 12–17.

Pavel Vežinov, 1963: *Dogodek v tihi ulici*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Summary

The seventies of the previous century prove the beginnings of a thriller in Slovene children's literature. It may indirectly originate from the stories for adolescents written by Slovene writers (Anton Ingolič, Branka Jurca, Leopold Suhadolčan, etc) in the sixties and simultaneous thrillers (Pavel Vežinov, Adam Bahdaj) translated at the same time. "Rdeča kapica iz Zgornje Šiške", written by Brane Dolinar in 1972, and the stories of two detectives Naočnik and Očalnik, written by Leopold Suhadolčan in 1973, could be accepted as the first Slovene thrillers for children. Dolinar dedicated his writing to the older children's population, his realistic story structurally as well as problematically and linguistically nears common models of thrillers for adults. On the other hand, Suhadolčan aims at younger readers. His stories about male images Naočnik and Očalnik with humorous and fantastic elements and a partially loose structure already broaden the parameters of the crime genre itself.